

YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTONDA MUTOLAA MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Abdulazizov Abdulvohid Habibullaevich,

Namangan davlat universiteti dotsenti, s.f.n.

e-mail: abdulazizov60@mail.ru

ANNOTATSIYA. Maqolada bugungi kunda dolzarb hisoblangan mutolaa madaniyatining nazariy muammolari borasida muallifning ijtimoiy - falsafiy nuqtai nazari bayon etilgan va yoshlarda mutolaa madaniyati hodisasi jarayonlarining holatini obyektiv tahlil etishga harakat qilingan. Mutolaa nazariyasining yetarli darajada tadqiq etilmaganligining dolzarbliigi ta’kidlangan. Mutolaaga e’tibor ajdodlarimizdan me’ros ekanligi ta’kidlangan holda, kitobxonlik hodisasi kam o’rganilgan sohalardan biri bo’lib, ayniqsa, o’quvchi-yoshlarning mutolaa madaniyati nazariyasi masalasi yaxlit tadqiqot obyekti sifatida o’rganilmaganligi haqida xulosa beriladi. Mutolaa nazariyasi juda keng tushuncha va bag’oyat murakkab muammo ekanligi e’tirof etilib, uning asosiy holatlari ko’rsatib o’tilgan.

KALIT SO‘ZLAR: Mutolaaning nazariy jihatlari, mutolaa hodisasi, mutolaaning umumiy nazariyasi, mutolaaning biologik va shartli refleks mexanizmlari, mutolaaning "kitob" toifasining quyi kategoriyasi, kitobxonlik muammolari, gipoteza, yondashuvlarning uyg’unligi.

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ ЧТЕНИЯ В ОБНОВЛЯЮЩИМСЯ УЗБЕКИСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Абдулазизов Абдулвахид Хабибуллаевич

доцент Наманганского государственного университета к.с.н. электронная

почта: abdulazizov60@mail.ru

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются теоретические проблемы культуры чтения, которые сегодня считаются актуальными. В кратце изложена философская точка зрения и предпринята попытка объективного анализа состояния процессов теории феномена читательской культуры. Подчеркивается актуальность недостаточно изученной теории чтения. Отмечается, что феномен чтения является одним из важнейших отраслей науки, но вопросы теории читательской культуры как целостного объекта

исследования недостаточно изучается. Подчёркивается, что теория чтения – это очень широкое понятие и сложная проблема.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Теоретические аспекты чтения, феномен чтения, общая теория чтения, биологические и условно-рефлекторные механизмы чтения, подкатегория, категории "книга" чтения, проблемы чтения, гипотеза, совокупность подходов.

DEVELOPMENT OF A READING CULTURE IN A RENEWED UZBEKISTAN: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Abdulazizov Abdulvakhid Khabibullaevich

Associate Professor of Namangan State University

e-mail: abdulazizov60@mail.ru

ABSTRACT: *The article discusses the theoretical problems of the culture of reading, which are considered relevant in society today. The philosophical point of view is briefly stated and an attempt is made to objectively analyze the state of the processes of the theory of the phenomenon of reader culture. The relevance of the insufficiently studied theory of reading is emphasized. It is noted that the phenomenon of reading is one of the most important branches of science, but the issues of the theory of reader culture as an integral object of research are insufficiently studied. It is emphasized that the theory of reading is a very broad concept and a complex problem.*

KEY WORDS: *Theoretical aspects of reading, phenomenon of reading, general theory of reading, biological and conditioned reflex mechanisms of reading, subcategory of the category "book" of reading, problems of reading, hypothesis, set of approaches.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning «Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida»gi qarori e‘lon qilinganligi soxaga e‘tibor dolzarbligidan dalolat beradi.[1]

Ushbu qarorga asosan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2020-2025- yillarga mo‘ljallangan kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturi to‘g‘risida”gi qarori e‘lon qilindi [2]. Qarorga ko‘ra, O‘zbekistonda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlashni yangi bosqichga olib chiqish, infratuzilma va o‘quv tizimi, kitobxonlik bilan bog‘liq

muammolarga samarali yechimlar ishlab chiqish maqsadida, 2020-2025- yillarga mo'ljallangan kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturi va uni amalga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" tasdiqlandi.

Hozirgi bosqichda kitobni yaratish va targ'ib qilish bilan bog'liq jarayonlar globallashuv, iqtisodiy modelning o'zgarishi, innovatsion texnologiyalarning rivojlanishi tufayli sezilarli o'zgarishlarga duch kelmoqda. Raqamli davrda yangi ehtiyojlar va o'quvchilar ongi ham tabiiy ravishda o'zgarib bormoqda. Keyingi yillarda tug'ilgan o'quvchilarning tubdan farq qiladigan turi shakllanish va rivojlanish axborot texnologiyalarining tez o'sishi davrida sodir bo'lmoqda. Bizning fikrimizcha, aynan shu o'quvchilar guruhi mutolaa madaniyati sohasidagi zamonaviy tadqiqotlar uchun eng katta qiziqish uyg'otadi: ular o'zaro ta'sirning odatiy naqshlarini buzadi "noshir – o'quvchi", ilgari stimulyatsiya yondashuvlari endi ishlamaydi. Yosh avlodning mutolaa madaniyati aziz bo'lgan har bir kishining sa'y-harakatlari ushbu avlodning falsafiy xususiyatlari va afzalliklarini o'rganishga yo'naltirilishi kerak, chunki agar siz ushbu auditoriyada barqaror mutolaa odatini shakllantirmasangiz, kitobni kundalik hayotining tabiiy mavzusiga aylantirmasak, ushbu yosh guruhi muqarrar ravishda bo'sh vaqtni o'tkazishning boshqa usullarini va ma'lumot olishning boshqa kanallarini afzal ko'radi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ayni paytda yurtimizda va xorijda bir qancha ilmiy ishlar dunyoga keldiki, ular bizning mavzumizga bevosita bo'lmasa-da, bilvosita bog'liq. Kartashov N.S., Stolyarov Yu.N., Qosimova O.G., Yo'ldoshev E.Y., Oxunjonov E.O., Rahimova M.A., Shamsiev Sh.M., Turopov M.M. va boshqalarning kutubxonashunoslik va bibliografiyashunoslik bo'yicha asarlari o'rganilayotgan muammoning ba'zi nazariy va amaliy masalalarini yechishga intilingani bilan ahamiyatlidir. Mustaqillik davrida O'zbekistonda kitob mutolaasining sotsiologik masalalari birinchi bo'lib A.A.Umarovning ilmiy ishlarida maxsus tadqiqot obyekti sifatida o'rganib chiqildi. B.I.G'anieva esa mutolaa madaniyatini tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlarini tadqiq etdi.

Natijalar. Ma'lumotlarining yangicha shaklga o'tilishini tezlashtirgan omil kompyuter va telekommunikatsiyalar sohasidagi rivojlanish bo'ldi. Kutubxonalar mazkur jarayondan chetda qolishlari mumkin emas edi. Mutolaa jarayonlari kutubxonalardan tashqari individual, jamoaviy va boshqa iste'mol tarmoqlarida amalga oshib, ma'lumotlar bazalarining keskin o'sib borishi an'anaviy kutubxonalarni ahamiyatsiz va ikkinchi darajali muassasalarga aylantirib qo'yishi mumkin. Yangi ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy sharoitlarda kitobxonlik asosiy intellektual texnologiya, shaxs rivojlanishining eng muhim resursi, bilimlarni egallash, individual ijtimoiy tajriba cheklovlarini bartaraf etish manbai sifatida tushuniladi. Mutolaa jahon

madaniyati qadriyatlarini o'zlashtirish usuli, shaxsning madaniy kompetensiyasini egallash va uni o'rab turgan ijtimoiy voqelikda hayotga tayyorlash vositasi sifatida qabul qilinadi. Zamonaviy jamiyatda kitob va kitobxonlikning yuksak mavqei saqlanib qolmoqda. intellektuallashtirish jarayonlari kuchayib bormoqda. Bilimga bo'lgan ehtiyojning ortib borishi kitob mavjudligining yangi shakllarining rivojlanishiga sabab bo'ladi. Insoniyat tomonidan ishlab chiqilgan barcha kommunikativ formatlarning saqlanish qonuniga ko'ra, ularning hech biri ma'lum bir ijtimoiy-madaniy funksiyani bajaradigan keyingisi tomonidan o'zlashtirilmaydi. Zamonaviy axborot makonida ularning har biri ma'lum kommunikativ formatlardan foydalanish va afzal ko'rishda o'quvchining ongli tanloviga maksimal darajada ta'sir ko'rsatishga intiladi. Elektron texnologiyalar ta'sirida kitobxonlik madaniyati o'zgarmoqda. Falsafiy ma'noda kitobxonlik madaniyati deganda "shaxsning ma'naviy-intellektual uyg'unligi nomidan kitobxonlik hodisasi hosil qilgan yaxlit muhit, ma'lum bir makon" tushuniladi. [3]

Ushbu avlod uchun bosma matn endi sukut bo'yicha avtomatik aloqa jarayonini nazarda tutmaydi, natijada o'qish jarayonida o'ziga murojaat qilish, uning ichki holatini, his-tuyg'ularini, ta'assurotlarini, his-tuyg'ularini tahlil qilish [4]. Shuning uchun, elektron kitobning formati, hatto barcha mumkin bo'lgan zamonaviy qurilmalarga moslashtirilgan bo'lsa ham, bizning fikrimizcha, o'quvchilarning o'zgargan ehtiyojlarini to'liq qondirish yaqin kelajakda mumkin bo'lmaydi. Yangi turdagi o'quvchi tubdan boshqacha yondashuvga muhtoj, ehtimol, uning uchun tanish bo'lgan tarkibni joylashtirish platformalarida dominant vizual komponent bilan konsentrlangan ma'lumotlarni olishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, elektron kitob formati qismli o'qish muammosini hal qilmaydi, ayniqsa bepul ilovalar reklama roliklarini ko'rishni o'z ichiga olgan hollarda. Yangi avlod o'z ichki dunyosiga e'tibor qaratadi, haqiqiy muloqotdan chekinadi, ijtimoiy tarmoqlarda fikr almashishni afzal ko'radi. Mutolaa jarayonlari kutubxonalardan tashqari individual, jamoaviy va boshqa iste'mol tarmoqlarida amalga oshib, ma'lumotlar bazalarining keskin o'sib borishi an'anaviy kutubxonalarni ahamiyatsiz va ikkinchi darajali muassasalarga aylantirib qo'yishi mumkin.

Yangi axborot texnologiyalari rivoji kutubxonachilardan o'z sohasi bilan birga, texnik bilimlarga ham ega bo'lishni talab etadi. Fondlar rivoji kelajakda ham turli baholashni talab etadi. Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, bugungi kunda insoniyat kutubxonalarda nisbatan kichikroq joyda katta miqdordagi ma'lumotlarni saqlash va uzatish imkonini beruvchi texnologiyalardan foydalanish darajasiga yetib keldi. Biroq, bugungacha bosib o'tilgan yo'l uzoq va mashaqqatli bo'lgan edi. Uzoq rivojlanish tarixi davomida ma'lumotlar avval sopol bo'laklarda, papirusda, pergamentda, qog'ozda, mikrofilmlar va kompakt-disklarda saqlab kelindi va bugungi kunda biz elektron

shakllarni ko‘rib turibmiz. Mazkur evolutsion jarayon kutubxonalarda ma‘lumotni saqlash va xizmat ko‘rsatish usullariga ham o‘zgarish kiritib borishni talab etar edi. Bu maqsadda insoniyat o‘yib yozish qurollari, siyoh, qalam, matbaa qurilmalari, yozuv mashinkalari, fotonusxa ko‘chirish uskunalari, fakslar va nihoyat kompyuter va zamonaviy telekommunikatsiya qurilmalarini ixtiro qildi. Shaxsiy kompyuterlarning ixtiro qilinishi bilan, ularni turli serverlar (qimmatbaho axborot resurslarga bir vaqtda ko‘proq foydalanuvchilar ulanishini ta‘minlovchi lokal aloqa bog‘lamalari) orqali bir-biri bilan bog‘lanish imkoni yaratilib, axborot tarmoqlarining markazlashtirish xususiyati taqsimot xususiyatiga aylandi. Xalqaro tarmoq WWW (World Wide Web) - INTERNET orqali ma‘lumotlar ayirboshlash va kutubxonachilikdagi xalqaro integratsiyalashuvga qo‘shilishning bir qator omillari mavjud bo‘lib, ularning dastlabki ma‘lumot uzatish, qabul qilish va foydalanish uchun texnik va telekommunikatsiya imkoniyatlarining talab darajasida bo‘lishidir.

Ikkinchi muhim jihat esa, mavjud kutubxonalar faoliyatida ham yangi axborot va telekommunikatsiya texnikalarini keng qo‘llash, kitoblarning markazlashgan yagona elektron katalogini hamda mavjud adabiyotlarning elektron nusxalarini yaratishdir. Yagona kataloglar mavjud ma‘lumotlarni saralash yoki kerakli ma‘lumotning nusxalarini yaratilishi boshqa kutubxonalar bilan ma‘lumot ayirboshlashda teng hamkorlik qilish imkoniyatini yaratadi.

Uchinchi omil INTERNET tarmog‘ida ma‘lumotlarning barqaror tuzilmalarini yaratishdan iborat. Ma‘lumki, bugungi kunda INTERNET dagi ma‘lumotlar barqaror bo‘lmay, tez o‘zgaruvchanligi bilan farqlanib turadi. Ko‘plab davlatlar ma‘lumotlar saqlash va almashishning yagona shakllarini yaratishda hamkorlik qilishga intilmoqdalar. Shuningdek, bugungi kunda INTERNET orqali ma‘lumot sotish amaliyoti ham keng qo‘llanilmoqda. Bu amaliyot kutubxonalar uchun keng imkoniyatlar eshigini ochib berishi mumkin. Shu yo‘l bilan ular o‘z fondlaridagi ma‘lumotlarning istalgancha nusxalarini sotish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Kutubxonalar bu borada ham xalqaro hamkorlik yo‘nalishlarini belgilab olishlari lozim. Yangi axborot texnologiyalari bir qancha muammolarni hal qilish bilan birga, yangi muammolarni ham paydo qildi. Bu avvalo, faoliyat va hamkorlikning huquqiy asoslariga taalluqlidir. Mahalliy, milliy va xalqaro tashkilotlar bu borada ham o‘z faoliyatlarini muvofiqlashtirishlari talab etiladi.

Xulosa. Zero, yangi axborot texnologiyalari va telekommunikatsion imkoniyatlar, xalqaro global tarmoqlar bilan birgalikda nafaqat kutubxonalar yoki ularning texnikalarini, balki xalqlarning ham integratsiyalashuviga olib kelmoqda. Sir emaski, bugun dunyoda adabiyot ham biznesga aylanib boryapti. Kitob bozori rivojlanishda, do‘konlar to‘lib ketgan. Badiiy adabiyot namunalari ichida haqiqiy

ma'nodagi ma'naviy ozuqani bera oladiganlari bormi? Ayrim adiblar o'z ruhiyatidagi tushkunlikni asarga ko'chirib, ta'sirli jumlar bilan uni o'quvchi ongiga singdirishga urinmoqda. Qiziq, "ommaviy madaniyat" kun sayin o'z auditoriyasini kengaytirib borayotgan bir davrda kishilarda ma'naviy immunitetni shakllantirish o'rniga, aksincha, ularning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishdan maqsad nima? Tilga tushish, mashhur bo'lishmi? Kitob chop etishning mashaqqati ham, xarajati ham oz emas. U qog'ozdan, qog'oz esa daraxtdan yasaladi. Bu ishga minglab kishilarning mehnati, kuchi va albatta, qimmatli vaqti sarf bo'lishi hech kimga sir emas. Kitob do'konlarida tizilib turgan bosma mahsulotlarning har biri ortida ko'plab insonlarning mehnati yotadi. Ta'bir joiz bo'lsa, har bir kitobning o'z xaridori bor. Kitoblar do'koni gavjum. Har bir xaridor o'zini qiziqtirgan badiiy, ilmiy-ommabop asarni tanlash bilan band. Kimdir ertaklar javonida to'xtasa, kimdir jahon adabiyoti durdonalariga ko'z yugurtiradi. Ayrimlar o'z kasbiga oid ilmiy-ommabop kitoblar, turli qo'llanmalar bilan tanishmoqda. Kitobxon o'qigan kitobidan o'ziga qandaydir xulosa ola bilishi kerak. Bora-bora bu xulosalar yig'ilib, ulkan kuchga – ma'naviyatga aylanadi. Ma'naviyatli shaxs esa kitob do'koniga kirganida, o'z didiga, ehtiyojiga mos kitoblar xarid qiladi. Uning ma'naviy didi yuksakligi shu joyda foyda beradi, bu esa unda yillar davomida shakllangan. Kitob chop etilar ekan, u albatta, kitobxonlarning dunyoqarashini kengaytirish uchun xizmat qiladi. Kimdir ijtimoiy-siyosiy, yana kimdir ilmiy-ommabop asarlarni o'qiydi. Ayrimlar esa ichki ehtiyojdan kelib chiqib badiiy adabiyotlarni mutolaa qiladi. Boshqa bironlar ilmiy-ommabop qo'llanmalarni o'rganib, uning mag'zini chaqishga intiladi. Muhimi esa, har bir kitob o'z auditoriyasiga yetib borishi, o'z o'quvchisini topishidir. Jamiyatda kitobxonlik madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi jamiyat rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatgani uchun olimlar doimo shu muammoga murojaat qilishmoqda. M.D. Smorodinskaya va Y.P. Markova fikrlariga ko'ra "Mutolaa madaniyati" tushunchasining murakkabligi shundaki, u o'quvchi yozuvchining "hammuallifi" bo'lganda, xatcho'pdan foydalanishning elementar mahoratidan tortib ijodiy o'qishgacha bo'lgan hamma narsani o'z ichiga olishini ta'kidlamokdalar. [5]

Har bir davrning olimu fozillari, shoiru adiblari ko'p. Ular kitob mutolaa qilib shaxs darajasiga yetishdilar. Bugungi avlodning barkamolligi uchun yaratilayotgan shart-sharoitni sanab adog'iga yetish mumkinmi? Yo'q. O'quv muassasalarining moddiy-texnik bazasi mustahkammi? Har birida kutubxona mavjudmi? O'quvchi-yoshlarning kasbiy bilimlarni puxta egallashini kutubxonalar xizmatidagi tasavvur qilish mushkul. Mutolaa hodisasini tushunish muammolari barcha uchun doimo dolzarb bo'lib kelganligini unutmashimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.Mirziyoev «Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida»gi qarori Toshkent sh.13-sentabr 2017- y. PQ-3271
2. 2020-2025- yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash Milliy dasturi.Vazirlar Mahkamasining 781-son qarori. Toshkent sh.,2020 -yil 14- dekabr
3. Galaktionova T.G. Maktab o'quvchilarini ochiq ta'limning ijtimoiy-pedagogik hodisasi sifatida o'qish (tadqiqotning nazariy va uslubiy asoslari): monografiya. - Sankt-Peterburg, 2007. - 164 b.
4. Kachenya G. M. Chteniye kak vid deyatelnosti i faktor razvitiya lichnosti: vremya peremen / G. M. Kachenya; Pyatiy mejdunarodniy intellektualniy forum «Chteniye na yevraziyskom perekryostke»(Chelyabinsk, 24–25 oktyabrya2019 g.) : materialy foruma / nauch.
5. Smorodinskaya, M.D. O kulture chteniya: chto nujno znat kajdomu / M.D. Smorodinskaya, Y.P. Markova. – M.: Kniga, 1984. – 88s.